

Herbert Marcuse

Az el nem felejtett lehetőségek mítosza

Kihalt a nagy gondolkodók nemzedéke. Lukács, Bloch, Jaspers, Heidegger, Adorno és Horkheimer életével, úgy tűnik, egy gondolkodási hagyomány is lezárult. Ami közös volt bennük, az a társadalmi létezés „ellehetetlenülésével” való elkeseredett vagy derülítő viaskodás, az élet előre nem látható és nem uralható voltának, a létidentitás elvesztésének tagadása, rezignált vagy lázadó diagnosztizálása. Kulcskategóriáikat a nagy német filozófiai hagyományból merítették, a léthez az emberen keresztül próbálták visszatalálni. A remény vagy a reménytelenség filozófusaiként „nagy” ontológiai és antropológiai rendszerekbe (vagy töredékekbe) építették bele alapvető élményüket — a kiszolgáltatottságot. Marcuséval egy gondolkodási „mód” és egy szellemi klíma folytonossága szakadt meg. A nagy, lényegi kategóriák filozófiája el-sorvadt egy másfajta világban. A hagyományos filozofálás idegenbe száműzve vált jelentéktelenné. Marcuse életével most lezárult egy mítosz is: a nagy német filozófia „lefordíthatóságának” mítosza. Az *Egydimenziós ember* — ma már látjuk — nem a későkapitalizmus konstellációs elmélete, nem egy amerikai lépték szerint emészthetővé tett, hanem az amerikai jelenség magyarázatára „átgyúrt” európai elidegenedésemélet. Marcuséval a Marcuse-mítosz is letűnt. Minél pörében áll előttünk az életmű, annál nyomatékosabban gyanítható: Marcuse nem az, akinek népszerűsége csúcsán mutatta magát. Az „1968-as diákmozgalmak atyja”, a „reménytelen erőszak prófétája” leveti popfilozófusi koturnusát, s visszatér gondolkodói magányába. A frankfurti iskolaalapítók (Horkheimer, Adorno) „útítársa”, a „kritikai elmélet” ismeretlen kistisztviselője és életfogytiglani „outsidere”, a nem túl mély gondolatok hazájában „felszínes radikálissá” előléptetett „eklektikus” ezentúl önnön értékén szerepel. Marcuse emigrációja és belső emigrációja egyszerre ért véget. A hiányfilozófus hiánya ezentúl már nem a filozófusra, hanem a filozófiává változtatott hiányra mutat.

A Marcuse-mítoszok lebontásának még csak az elején vagyunk. Azt már tudjuk, hogy a „francia májusnak” kevés köze volt Marcuséhoz. S ha volt köze, az éppen fordítottja az elképzeltnek: nem a popfilozófus népszerűsége vezetett a francia 68-hoz, inkább 68 „csinált” az addig jóformán ismeretlen Marcuséból sikerfilozófust. 1968 májusa előtt egyetlen jelentősebb könyve sem volt franciául hozzáférhető. Marcuse európai sikere nagyrészt 68 utánra esik. Ez a késleltetett hatás, a Marcuse-jelenség sajátos közép-kelet-európai időzítetttsége meggondolandóvá teszi, vajon Marcuse nem egy utópia, a 68-as utópiák visszavételének „bestsellere” volt? Egy eltűnt, de el nem felejtett lehetőséggel való tartós együttélés „tömegfilozófusa”? Mert ha így van, szertefoszlik a „nagy válaszoló” mítosza is. A válaszolás póza a végleges válaszokra áhítozó világnak felkínált vigasz. De a gesztus mulékony, a levelet tett póz mögül a „nagy kérdések” kérdezője tűnik elő. És a kérdések ismerősök. Miért odázódik el újra és újra a lehetséges forradalom, beépíthető-e az emberi természetbe a rossz, ki mondja meg, mi a jobb élet, bizhatunk-e természetes ösztöneinkben és a józan észben, hogyan lehetséges uralom nélküli szervezet, és lehetséges-e az érdekellentéteket kizáró szolidaritás? Ezek a kérdések minden válasznál fontosabbak: ezek a „nagy hagyomány” így, ily módon talán utoljára föltett kérdései. Habermas már másként kérdez — és másként válaszol. Kettejük két évvel ezelőtti „vitája” az autonóm alany „áttelelésének” esélyeit latolgatja az ésszerűtlen ésszerűség világában. A szó-párbaiban látszólag Marcuse marad alul. De érvényben maradnak a Lukácsok, Blochok, Heideggerek gondolatlángjából „örökölt” kérdései mindaddig, amíg az ésszerűség ésszerűtlenségbe csaphat át, míg az ész autokratikus használata jogtalansághoz vezet, az állampolgári autonómia védtelenné válik, és planetáris méretűvé válhat a peremhelyzet.

A. J.